

SZAKIRODALOM.

A nyelvemléktan alapvonalai. (Doktori értekezés.) Irta
Hubert Emil. Budapest, 1898.

A czimbeli értekezés a nyelvészeti körökben nem csekély figyelmet keltett s több oldalról volt bírálat tárgya. A nyelvemlékek tanulmányozásának az *elméletét* nyújtja (4. l.), tehát rendszerbe foglalja azon elveket, a melyek szerint a nyelvemlékek tanulmányozásában és feldolgozásában *gyakorlatilag* el kell járunk. Vizsgáljuk meg, mennyiben állja meg a helyét a felállított rendszer, a mely egész lényegében nem új ugyan, de egyes részben több új megjegyzéssel is találkozunk.

Ilyen mindjárt a nyelvemlék meghatározása, a mely szerint »a nyelvemlék egy nyelvállapotról szóló jegyekben ránkmaradt *tanúvallomás*« (5. l.). E meghatározás annyiban új, a mennyiben eddig, sőt még ma is (Nyelvőr XXVII. 459. l.) nemcsak a jegyekbe foglalt, hanem az élő szóval előadott nyelvbéli mutatóványt, vagy tanúvallomást is *nyelvemléknek* mondják. A szerzőnek, ha teljesen kifogástalan meghatározást akart adni, tisztába kellett volna hoznia minden oldalról az *emlék lényegét*. De ezt nem tette meg. csak úgy melleleg említi egyik lényeges jegyét, épen azért meghatározása sem nem teljes, sem nem helyes. Mi az emlék? Lényegében, ha talán nem is minden ízében helyesen így határozhatók meg: *az emlék valamely elmúltnak s ma már nem létezőnek maradandó jele*. Az emlék lényege tehát az, hogy valamely *elmúltat, ma már nem létezőt* jelöl meg *maradandóan*. Már most az értekező meghatározásában egészen helyes az a rész, hogy a nyelvemlék *jegyekben ránk maradt* tanúvallomás. És helyes az a következtetése is, hogy az élő szóval előadott nyelvmutatóvány nem lehet nyelvemlék, mert az élőbeszéd röppenő, elmuló hangok sorozata, tehát nem *maradandó*, vagyis hiányzik belőle az emlékek egyik lényeges jegye: *a maradandóság*.

De a szerző meghatározásából hiányzik a másik lényeges jegy, az t. i. hogy az emlék *ma már nem létező* dolgot jelöl. A marathoni emlék az ott elhullott görög hősokeket, az eskütéri szobor a mi meghalt Petőfinket jelöli és jelenti nekünk. Ellenben

egy olyan szobor, a melyet valamely élő személynek emelnének, még nem *volna*, csak majd *lenne* emléke az illetőnek, a mikor már többé nem él, vagy arról a helyről véglegesen eltávozott. Így értelmezvén az *emlék* fogalmát, mivel nem is lehet másképen,¹ az értekezőnek fönt említett meghatározását én ilyenképen alakítom át: *a nyelemlék egy ma már nem létező nyelvállapotnak maradandó jele.*

E meghatározás alapján már most nem kell olyan szinte nevetségesnek látszó állítást kockáztatnunk, mint a szerző teszi, hogy valamint a *Halotti Beszéd*, épen úgy az ő értekezése s ez az én ismertetésem is nyelvemlék. Igen, de a két utóbbi minék az emléke? Egy nem létező nyelvállapotnak? Hisz én nyelvállapotomat épen a jelen sorokban mutogatom s azt hiszem, a szerző nyelvállapota sem változott még *lényegeset* ama néhány hónap óta, hogy értekezését megírta. Avagy igen is, a nye vállapot egyik napról a másikra, sőt egyik óráról a másikra is változik, tehát múlik. Más a nyelvállapotom, ha egy művelt hölgygyel, ismét más, ha egy igen közönséges műveletlen emberrel beszélek. És a szerző értekezésében mindvégig ily szüntelen változó nyelvállapotról beszél, mert az egyéni nyelvállapot folyton változik; ámde ilyet keresni, sőt mi több, még meg is állapítani az egyes nyelvemlékekben merő lehetetlenség, egyszerűen azon oknál fogva, mert ugyanazon egyéntől irt két nyelvemlék nem tüntethet föl soha sem *azonos* nyelvállapotot. A nyelemlékekben tehát ilyen értelemben vett egyező egyéni nyelvállapotot kutatnunk nem lehet, mert ilyen *nincs*. A hány nyelvemlék, ugyanannyi nyelvállapot! De hát milyen nyelvállapotot kereshetünk akkor? *Közöset?* Ilyen meg az értekező szerint nincs, mert — ugymond — »egyezhetik két egyén ortografiája, de egyéni nyelvállapotuk *soha!*« Hamari fölkiáltás ez a *soha*. Ne fogadjunk el mindent vakon, mihelyt német munkában megjelenik. A szerző itt Paul Hermannnt követi, a ki szerint közös nyelvállapot nincs, mert — a mint a szerző egyik bírálójával szemben idézi: »Jede sprachliche Schöpfung ist stets nur das Werk eines Individuums. (Prinzipien, 17. l.) Die Gemeinsprache ist natürlich erst recht eine Abstraktion. Sie ist nicht ein Komplex von realen Thatsachen, realen Kräften, sondern nichts als ideale Norm. (U. ott, 378. l.)« Bármily nagy tekintély legyen is Paul Németországban (tehát *eo ipso* nálunk is!), bátor vagyok idézett szavainak helyességét kétségbe vonni. Először is a nyelv nem *egy egyén*, hanem *több egyének* alkotása. Másodszor igaz, hogy a köznyelv *elvonás*, de az így elvont nyelv megőrzi és tovább fejleszti forrásának (a nyelvjárásoknak) *tény-*

¹ A szónak mellékes vagy átvitt értelmű jelentésére nem szabad a lényeges meghatározásban kitérnünk, mint azt az értekező egyik bírálójával szemben — a *Nyelvőr-emlékre* hivatkozva tette.

leges nyelvjelenségeit (reale Thatsachen), tehát bizonyos tekintetben *összetétel* (komplex) is, különben nem is lehetne nyelv, hanem Paul volna a megmondhatója, vagy talán ő se, hogy mi! De térjünk vissza a magunk dolgára.

Egy időben élő s egy nyelvet beszélő emberekről van szó. Ezeknek a nyelvállapota *teljesen* nem *egyezhetik* soha, de *teljesen* sem *különbözhetik* soha, vagyis két, egy nyelvet beszélő egyén nyelvállapotában vannak *egyező* és *elütő* sajátságok. Minden hosszabb bizonyítás nélkül ki lehet mondanunk, hogy az előbbiek a *lényegesebbek* és a *nagyobb számúak*, míg az utóbbiak kevésbé lényegesek és kisebb számmal vannak. Avagy az-e lényegesebb e dologban, hogy Hubert *diplomaticát, ortográfiát* ír, *fölsorol, igényel*, stb. — míg én *oklevéltanról, helyesírásról* szólok, *felsorolok s követelek, kívánok* stb.? Nem az-e lényegesebb, hogy mindannyiak azt mondjuk: *háborúságban, halálával, világba, üldözésétől, nyugalmaiba* stb. — és senki közülünk nem mondja: *habróságban, haláláal, világbele, üldetvítül, nyugolma bele*, vagy más effélet? Szóval az a nyelvállapot, a melyet írásaink feltüntetnek, nem a mi kizárólagos sajátunk, hanem mindazoké is egyúttal, a kikkel írásaink vagy beszédünk által érintkezünk s velük magunkat megértetni akarjuk. Nyelvállapotunk tehát legtöbb sajátságaiban egyezik más, velünk egy időben élő emberek nyelvállapotával, s ennél fogva az egyes nyelvemlékekben csakis a származásuk idejében tényleg létezett *általános* vagy *közös* nyelvállapotot kutathatjuk s az *egyén* nyelvállapotát kutatni nemcsak fölösleges, hanem szinte lehetetlen is, mert ezt a nyelvemlék nem tüntetheti fel teljesen sohasem.

Épen ezért a nyelvemlék hitelességének megállapításában is mellőznünk kell az *egyéniesség* kiemelését s hitelesnek akkor kell elismernünk valamely nyelvemléket, ha *a származása idejében tényleg létezett nyelvállapotot tünteti fel, akár eredeti* maga a nyelvemlék, akár *másolt*. Ennyi ismertető jegy (criterium) teljesen elegendő a hitelesség megállapításához, fölöslegesnek tartom tehát azokat a szörszálhasogató megkülönböztetéseket, a melyekbe a szerző (7—8. l.) egész *német alapossággal* belemerül, s a melyek nem is mindig szabatosak, sőt néha homályosak is. Így pl. az 5. lapon azt mondja, hogy a »nyelvemlék *írott emlék*«, a 8. lapon pedig úgy szól, hogy az »*írottemlék*-hamisítványnak nem kell szükségképp *hamisított nyelvemléknek* is lenni!« Az ellenmondás szembeszökő, mert nincs kiemelve, hogy az utóbbiban az *írott-emlék* már nem azt jelenti, mint az előbbi helyen (hanem oklevelet). Érthetetlen e szörszálhasogató megkülönböztetések közül a következő: »Ha valaki rendes, megszokott írásával hamisít *nyelvemléket*, akkor műve az *írottemlékek tanának* (Schriftdenkmälerkunde) szempontjából nem hamisítvány.« Ez is olyan megkülön-

böztetés, a melyet csak a német Gründlichkeit eszelhet ki. Hiszen ha én *rendes, megszokott írással* »hamisítom« a Halotti Beszédet, ez nem lesz *hamisítvány*, hanem egy kései nyelvemlék-*másolat!* Avagy melyik barát lett volna a középkorban annyira együgyű, hogy leírta volna *rendes, megszokott írásával* a Halotti Beszédet s aztán azt hirdette volna, hogy: nézzétek, ez az igazi, a hiteles és eredeti Halotti Beszéd! ? Mert csak így lehetne hamisításról szó, különben nem.

A szerző részletesebben szól az időről, a melynek korlátai közé szerinte a nyelvemlékeket szorítani nem helyes dolog. És megroja Zolnait, hogy ezt tette. Ám Zolnainak éppen a könyve cízne (*Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*) azt mutatja, hogy ő nemcsak a könyvnyomtatásig, hanem ezen túl is ismer nyelvemlékeket. Sőt, hisz az értekező maga idézi (10. l.) Zolnai azon állítását, hogy »... a *legújabb* kor nyelvbéli nyilatkozásain *kívül* minden *régi* irat és könyv már nyelvemlékszámba jön a nyelvész előtt«. Minek teszen tehát neki szemrehányást? Azért, mert »a nyelvemléktanban *régi* és *legújabb* kifejezésekkel nem lehet *operálni!*« És Hubert mégis meg akarja határozni »a *kort*, melytől kezdve a nyelvjelenségek többé nem nyelvemlékek« (10. l.). És aztán ezt a meghatározást mégsem kapjuk meg sehol! Ellenben a nyelvemlék nem eléggé szabatos meghatározásából kifolyólag a szerző szerint nyelvemlék a világon minden, a mi *iratott, iratik* és *iratni fog!* Hogy ez helytelen, föntebb már érintettem, kizárja ezt a nyelvemlékről adott meghatározásom is, a melynek alapján nem nehéz megállapítani, mikor válik valamely nyelvmaradvány nyelvemlékké, és mikor *még* nem az. A *nyelvemlék egy ma már nem létező nyelvállapot maradvány jele*. A Halotti Beszéd tehát, valamint Szent-Pál leveleinek kinyomatott fordítása, nyelvemlék, mert ma már nem létező nyelvállapotot tüntetnek fel; ellenben Arany költeményei, meg Hubert értekezése s ez az én ismertetésem még nem nyelvemlék, hanem csak akkor lesz azzá, ha azok a lényeges nyelvi jelenségek, a melyek most egymással s az élő nyelvvel is egyező nyelvállapotukat teszik, majd elmulnak s a majdan élő nyelvállapottól lényegesen elütnek.

Az értekezőnek a nyelvemlék egyoldalú meghatározásából folyó egyéb kisebb tévedéseire nem hivatkozom, ezek a meghatározás helytelenségének bizonyításával maguktól megdőlnék; még csak néhány megjegyzést teszek könyvére, elismervén, a mi jó, s helytelenítvén, a mi nézetem szerint téves. Helyesnek tartom a nyelvemléktanak a felosztását (*külső rész*: alaki és tartalmi külső, — *belső rész*: hangtan, szótan, mondattan), csak azt kell az igazság érdekében kiemelnem, hogy ez a rendszer nem új s az eddigi nyelvemlék-kutatásokban is több-kevesebb sikerrel alkalmazva volt. A *feliratokról, kéziratokról* az értekező szintén több

talpraesett megjegyzést tesz, és helyesnek tartom azt a törekvését, hogy a nyelvemlékek tárgyalása körébe bevonja mindazt, a mi oda való, tehát nemcsak kizárólag a kódexeket tartja nyelvemléktani szempontból feldolgozandóknak, hanem a feliratokon kívül a kéziratoknak mindenféle fajtát: a törvényeket, okleveleket, a magán feljegyzéseket, leveleket, sőt a nyomtatványokat is. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy az egyéni nyelvállapotnak folytonos előtérbe tolása itt is több helyütt tévedésekbe ejti az értekezőt, pedig a nyomtatványok tárgyalásánál könnyen észrevehette volna, hogy az egyéni nyelvállapotnak olyatén kutatása és megállapítása, a melyet ő magának kitűzött, teljes lehetetlen. A kézirat, a mely olvasásra készült s épen ezért már maga sem tünteti fel az író eredeti nyelvállapotát, annyi simitáson, változtatáson megy át, hogy arról az egyéni nyelvállapotról, a mely az értekező szeméi előtt lebeg, szó sem lehet. A szerző egy olvasásbeli hibából eredt tévedését (*natus Gregorii* helyett *n. Gregorius*), a mely szerint a Döbrentei-kódex másolója, *Halábori Dobos Bertalan* pap, világi néven *Gergely* lett volna, — e folyóirat hasábjain már helyreigazította (1897. évf. 207. l.). Csak azt kell még ide fűznöm, hogy Hubert e másolóra vonatkozólag teljesen félreértette Volfot. Ez a jeles nyelvészünk ugyanis azt mondja, hogy e másoló bár nem *fraternek*, hanem *presbyternek* mondja magát, nem *világi*, hanem *szereztes pap* volt, mert a könyvmásolás *kiváltképen* a szerzetesek foglalkozásához tartozott. Hubert nem találja ezen okoskodást elfogadhatónak, mert »miért írja magát egy *szereztes* (*frater világi papnak* (presbyter), ha nem az.« Világos tévedés! *Frater* — fel nem szentelt szerzetes, *presbyter* — felszentelt pap, akár szerzetes, akár világi. Mivel tehát Halábori Bertalan magát *felszentelt papnak* (presbyter) mondja, s mivel a könyvmásolás *kiváltképen* a *szereztesek* foglalkozása volt: nyilvánvaló, hogy H. B. felszentelt *szereztes* pap volt. Volf következtetésében nagy a valószínűség, Hubert ellenvetésében semmi, mert a *presbyter* szót egyoldaluan csak *világi papnak* értelmezi, holott nemcsak ez, sőt első sorban nem ez, hanem általában *felszentelt pap*.¹

Az értekezés harmadik része a módszerrel foglalkozik. E részben nyelvemlékeink kiadásairól és feldolgozásáról sok figyelemre méltót mond. Együttal azonban nem épen szerény hangon (mint kezdőhöz illenék), hanem meglehetősen magasról itéli el Volf és Zolnai nyelvemlék-kiadásait, hogy ezek nem megbízhatók. És evégből az Ehrenfeld-kódex 66. lapjáról 25 sorban 12 hibát mutat

¹ A bíráló úrnak ebben nincs igaza. Megfeledezett arról, hogy Halábori Bertalan a Huber által megtalált oklevélben (M. Könyvsz. 1898. évf. 208 l.) magát egri egyházmegyei papnak (Bartholomeus presbyter . . . diocesis Agriensis) nevezi, tehát tényleg világi pap volt.

ki nálunk. Ha azonban ezt a 12 hibát¹ alaposan megvizsgáljuk, oda lyukad ki a dolog, hogy 1 (*egy!*) kivételével *teljesen* lényegtelenek, s ez az *egy* is ilyen: *ekeffewltnek* (Ehr.) — *ekefewltnek* (Volf). *Ez* a nagyhangú kárhoytatás után valóban *ridiculus mus!* Hubert a betű szerinti közlésben annyira megy, hogy még a rövidítések feloldását (mýden — minden) is helyteleníti. Hát kiknek a számára készítjük a nyelvemlék-kiadásokat? Az olvasóknak. S kik ezek? A nyelvészek, a történetirók, a régiségtannal foglalkozók, a jogászok, a természettudósok, még a teológusok is, mert mindenik találhat a nyelvemlékekben saját tudományába vágó dolgokat. Ime tehát itt nemcsak »gymnasiumi férfiak«-ról van szó, hanem arról, hogy ha a M. Tud. Akadémia a Hubert elvei szerint adná ki a nyelvemlékeket, akkor nagy Magyarországon az összes tudományszakok embereiből legalább is kilencz-tized résznek kellene paleografusnak lenni! De baj is az! Ha a nyelvemlékekben »a szabálytalanságokat ki tudja javítani a közlő, tanulja meg kijavítani az olvasó is« (48. l.). Boldog aranykor, midőn majd az elemi iskolákban kezdik tanítani a paleografiát! Minden tudománynak főcélja az *igazság kutatása*, de ezt az igazságot nem azért kutatja ki, hogy ez aztán véka alá rejtessék, hanem hogy másoknak is, még pedig mennél többeknek tudomására jusson. És ezt nem megakadályozni kellene egy-egy lehetetlen rendszer felállításával, mint Hubert teszi, hanem inkább meg kellene könnyíteni. Ha a tudást bármely tudományban terjesztjük, az illető tudományszak nemhogy szenvedne (52. l.) érte, sőt nyer vele; ellenben nagyon is sokat vesz, ha a Hubert okoskodását és rendszerét követve, csak a könyvtárak polczainak — vagy a sajtósoknak irunk.

Az értekezésnek még a nyelvére volna szép számmal megjegyezni valóm, de elhagyom, mert ismertetésem máris hosszabbra nyúlt, mint akartam, s mert a Nyelvőr (XXVII. évf. 462. l.) már megtette rá észrevételeit. Itt ugyan a bíráló az értekezés nyelvét »általában magyaros«-nak mondja, de aztán annyi nyelvbeli botlást sorol fel belőle, hogy — nyelvész ember munkájáról lévén szó — az ilyen nyelvet, ha nem is *rosznak*, de legalább is *eléggé magyartalannak* kell nyilvánítanunk. Azonban a nagy számú magyartalanságokon kívül még egy más érdekes jelenséget is észlelhetünk ez értekezésben. Azt, hogy nemcsak idegen szavakkal

¹ És ezek közül 8 [] ennek a jelnek elhagyásából áll. Megjegyzem, hogy ez nem szoros értelemben vett *írásjel* (interpunctio), hanem a *pihenés* jele s nagyon sokszor nem esik össze a mondat értelmével. Arra valók voltak ezek, hogy a szent iratok felolvasói már jóeleve lássák, hol kelljen megpihenniök, hogy a lélekzetből ki ne fogyjanak. Ma is megvan ez ilyen | alakban (plajbászszal írva) a szerzetesek refectoriumaiban felolvasni szokott szent-írásban vagy Kempis Tamás könyvében. A növendékek sok helyen *szuszfogónak* hívják.

van tele minden lapja, hanem az idegen idézetektől is csakúgy hemzseg. Csak egy helyen (46—48. l.) Sickeltől közel két lapra terjedő idézet van! Erre az értekező azt feleli, hogy ha ő azt a nyelvet tudja, »tanulja meg az olvasó is« (v. ö. 48. l.). Nem vagyok vele köteles! Ha valaki a magyar tudományban számot akar tenni, írjon magyarul és *magyarul!* A mai *szöbögészö* magyar nyelvészetben ez az idegen (különösen német) nyelvből való idézgetés szertelenül elharapódzott. Azt tartjuk, hogy ha egy-egy idegen (német) tekintély szavait minduntalan elő nem ránczígáljuk, irományunk már nem is lehet tudományos. De lássuk, hova visz ez az irány. A szerző a németeken kívül bizvást idézhetett volna a franczia, angol, sőt az olasz paleografusokból is, mert ezeknél a nemzeteknél is van egy kis tudomány ezen a téren, nemcsak a németeknél. De mi nem akarunk tovább látni a szomszédnál! A németen kívül azonban tényleg idéz a szerző a latinból (37. l.) és a görögből is (*κατ' ἐξοχὴν*). Ime tehát meg-eshetik a magyar nemzeti irodalom arany-korszakában, hogy egy 60 lapra terjedő értekezés megértése czéljából a magyar nyelven kívül még csak a *német, franczia, angol, olasz, latin* és *görög* nyelvet kell előbb megtanulnunk. Nem is sok! Mért nem követte a szerző e tekintetben is német mintaképeit? Azok bezzeg nem irnak *hétféle* nyelven, s ha idegenből kénytelenek idézni, jegyzet alá teszik. Nem mondom, hogy az idegen idézet nincs olykor helyén »nagyobb közvetlenség« kedvéért, de régi igazság, hogy a jóból is megárt a sok!

Hosszasan foglalkoztam Hubert értekezésével, mert megérdemli. Nyelvészetünk jelenlegi szöbögészö irányzatában ez az értekezés majdnem egyetlen, a mely általános eszméket nyújt, és rendszert ad, habár ez nem is minden ízében sikerült. Ismertetésemben a mit mondtam, legjobb tudásom szerint mondtam, s bár szigorú, de igazságos voltam. Ez ne arra indítsa az értekezőt, hogy már több oldalról is helytelenített tévedéseihez ragaszkodjék, hanem hogy a jót innen is, onnan is elfogadván, rendszerét tökéletesítse és nyelvészeti irodalmunkat gazdagítsa, mert erre a képessége is, meg a képzettsége is megvan.

Dr. Bartha József.

Catalog 100 von Ludwig Rosenthal's Antiquariat in München. (München, 1898.) 8-rét, 384 l. és 4 mell.

A maga nemében páratlan, eddig talán csak a *Quaritsch*-éi által felülmúlt könyvjegyzéket bocsátott ki a müncheni *Ludwig Rosenthal* cég. A terjedelmes, 384 oldalas kötet annyi érdekes és nagy bibliografiai értékkel bíró munkát sorol fel, hogy bővebb ismertetését nem mellőzhetjük.

A címek nincsenek szakok szerint rendezve. Az irodalom